

TOPLUMUN SİYASİ YAPISI

Prof. Dr. Refet YINANÇ

1 489-1490 yılları arasında doğmuş olan Mimar Sinan, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman, II. Selim ve kısmen de III. Murat devirlerini idrak ettikten sonra 1588 yılında öldü. Sinan'ın yaşadığı bu devir Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları, müesseseleri, ilim ve tekniği ile her bakımdan zirveye ulaştığı bir devirdi. Bu devirde imparatorluğun sınırları Avusturya ve Macaristan ovalarından Kafkaslara, Karadeniz'den Hind okyanusuna uzanıyor, Kızıldeniz'den Atlas okyanusuna kadar Kuzey Afrika'yı hâkimiyet sahası içine almış bulunuyordu.

Bu çok geniş sahada asıl siyasî kütüğü teşkil eden Türklerden başka Arap, Acm, Ermeni, Rum, Yahudi, Arnavut, Sırp ve Bulgar gibi ırkları, dilleri ve dinleri ayrı milletler yaşıyordu. Osmanlı tebaası ister şehir ve köy komşusu olsun ister aynı şehir ve köyde ev komşusu olsun, devlet kanunları, hiç bir din ve ırk ayırımı yapmadığından birarada ve barış içinde yaşıyor, birbirleriyle çok iyi geçiniyorlardı. Osmanlı Devleti bu kadar farklı unsurları tek bir siyasî çatı altında tutabilmek, birinin diğerine üstünlüğünü ve devlete karşı siyasî bir varlık olmasını önlemek için bütün imparatorluklarda olduğu gibi hiçbir unsura üstünlük tanımadan hükmediyordu.

Istanbul'un fethi, Hristiyanlığın Ortadoğu'da siyasî bir varlık olmasını önlediği gibi Türk toplumunun Ortadoğu ve Balkanların Hristiyan toplumlarından üstün olduğunu da ortaya koymuştur.

Sinan'ın yaşadığı XVI. yüzyıl boyunca ırk ve din farklılığından dolayı bir çok devletin baskı, işkence ve hatta soykırımına maruz kalmış milletler, Osmanlı'nın adalet ve hoşgörüsüne sığınmışlardır. Daha Amerika yokken Avrupa'da soykırıma uğrayan Yahudileri Osmanlı Devleti kurtarmıştır. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Hristiyan topluluklar Avrupa devletlerinin himayesine ihtiyaç duymayacak ölçüde din hürriyetine sahip oldukları gibi bu geniş hürriyetlerini daima kullanmışlardır. Himaye probleminin Osmanlı Devleti'ne musallat olmaya başlaması devletin Batı karşısında üstünlüğünü kaybettiği zamanlara tesadüf etmiştir.

Bir devletin gücü, sınırları içindeki alanı tanıması ve potansiyelini bilmesine bağlıdır. Devletin potansiyelini bilmesi ise merkezden itibaren bütün idari birimleri, köy ve mezralara varıncaya kadar, nüfus yapısını, üretilen mahsul çeşitleri ve miktarlarını tanıması, gelir ve vergi durumunu tesbit etmek ve hâkimiyeti altındaki ülkeleri tanımak için fetihden itibaren

muhtelif zamanlarda nüfus ve arazi tahriri, yani sayım yapardı. Sancak merkezinden başlamak üzere kaza, nahiye, köy ve mezraaların vergi nüfusları ve üretilen mahsul miktarları tahrir defterlerine, vakıf tesisleri ve bunlara tahsis edilen arazi ve gelir miktarları da evkaf defterlerine kaydedilirdi. Kânûî'nin tahta geçişinden itibaren hemen her sancakta yeniden tahrir yapıldı. Bölgelerin ekonomik ve sosyal durumu göz önüne alınarak vergiler yeniden tesbit edilip sancak kanunnameleri yapıldı.

Bugün arşivlerimizde bulunan ve Tuna boylarından Kafkaslara Basra'ya kadar uzanan sahaya ait tahrir ve evkaf defterlerinin büyük bir çoğunluğu 16. yy. da tanzim edilmiştir. Defterlere, meskûn oldukları yerlerde Türkler Türkçe adları ile kaydedildiği gibi Araplar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar da kendi adları ile kaydedilmişlerdir. Hatta her şehir ve köyde meskûn olan insanların mensup olduğu cemaatler dahi defterlerde belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu, üç kıtaya hükmettiği bu devirde insanların ne dilleri, ne dinleri, ne de adları değiştirilmiştir. Bu sayede Türk siyasî kütüğünden dışarda kalan milletler siyasî varlıklarını ve cemaat hayatını devam ettirdiklerinden milliyet duygularını ve sosyal özelliklerini kolayca yaşatabilmişlerdir. Eğer bugün bir Ermeni, Yunan, Bulgar milleti varsa varlıklarını Osmanlı Devleti'nin bu adil idaresine borçludurlar.

Bilindiği gibi XVI. yüzyıl, Osmanlı toplumunda kanun hâkimiyetinin yerleştiği bir devirdir. Fatih devrinde şekillenen kanunlar, bu devirde idarî, askerî ve malî hususlara ait mevzuat, ihtiyaçlara göre ıslah edilerek, sistematik hale getirildi. Osmanlı hukuku sadece tedvininde değil tatbikinde de en parlak safhaya ulaştı. Onun için Sultan Süleyman'a Kânûî ünvanı verildi. Osmanlı devrinde fethedilen her bölgede bir süre eski kanunlar yürürlükte bırakılmış, daha sonra bölgenin ekonomik ve sos-

yal durumu göz önüne alınarak her sancak için ayrı bir kânunnâme yapılarak daha önceki kanunlar kaldırılmıştır. Doğu Anadolu'daki Uzun Hasan Kanunları halkın müracaatı üzerine değiştirildiği gibi Macaristan'da da fetihden önceki Kralın Kanunları çok ağır bulunduğundan yürürlükten kaldırılarak yeni bir kanun yapılmıştır. Hem ceza, hem de birer vergi kanunu olan sancak kanunları halkın korunmasını öngörmekteydi. Bu kanunlar asırlarca yürürlükte kalmış, bu devir daha sonraki asırlarda idcalize edilmiştir.

Devlet yöneticileri siyasî güçlerini toplumdan aldıkları için Osmanlı yönetimi de toplumun meselceleri ile ilgilendikleri sürece güçlü olmuşlardır.

Bu konuda Voltaire, Osmanlı Devleti'nde hukukun üstünlüğünü şu sözlerle ifade ediyor¹:

“Türk İmparatorluğu Avrupa Devletleri'nden hiç birine benzemez. Oradaki kanunların bir kişinin keyfi üzerine kitleler asıp kesmeye elverişli olduğunu düşünmek yanlışdır. Bütün tarihçilerimiz Türk İmparatorluğunu zorbalığa dayanan bir devlet olarak göstermekle bizi çok aldatmışlardır”. Padişah gerektiğinde azledilebilir, devlet işlerinde keyfine göre hareket edemez, vergileri arttıramaz, hazinenin parasına dokunamaz. Savaş ve barış için padişah siyasî çevrelere danışmak zorundadır. Paşalar da taşrada alabildiğine buyuramazlar. Kentin ileri gelenleri onlar hakkında Divan'a rapor yazıp yakınabilirler. Voltaire'in de belirttiği gibi toplumda devletten üstün hiçbir siyasîvarlık tanınmazdı. Toplumun devlet anlayışı ve devlet kavramının en güzel ifadesi devrin padişahı Kânûî Sultan Süleyman tarafından veciz bir şekilde dile getirilmiştir:

“Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”.

1 “Türkler Müslümanlar ve Ötekiler”, Der.Osman Yensen, s.39 vd. 1975, Ankara.

Bu, halkın ancak devlete itibar ettiğinin ve devletten üstün hiç bir siyasî varlık olamayacağına ifadesi idi. Zaten Türk devlet geleneğine göre devlet toplumun babası idi. “*Ya devlet başa ya kuzgun leşe, başına devlet kuşu kondu, devletli sultanım*” sözleri devletin yüceliğini ifade eden sözlerdi. Ancak devletin çöktüğü devirde de “*devlet malı deniz yemeyen domuz*” sözü çıkmıştır.

Devlet hizmetine girebilmek ve yükselmek, mevkilere ulaşabilmek için mutlaka bilgili ve yetenekli olmak gerekti. Yavuz Selim ve Kânûnî'nin seferlerine katılarak Doğu ve Batı mimarisini çok yakından tanımış olan Sinan da liyakat ve kabiliyeti sayesinde baş mimarlığa kadar yükselmiştir: En yüksek siyasî mevki ve makama ulaşmak için de liyakat ve kabiliyet sahibi olmak gerekti. Kânûnî devrinde uzun süre İstanbul'da Avusturya elçisi olarak bulunmuş olan Busbecg Türkler'deki liyakat ve kabiliyet esasını objektif bir gözlemlerle şu şekilde anlatır²: “Biz padişahın huzuruna çıktığımızda büyük bir kalabalık vardı. Bu koca mecliste hiç bir adam yoktur ki haiz olduğu mevkii ve rütbeyi şahsî liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse sırf filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkie çıkmaz. Her adama uhdesindeki vazife ve memuriyete göre hürmet edilir. Bundan dolayı burada merasimde üstünlük kavgası yoktur. Herkesin, ifa ettiği vazifeye göre tayin edilmiş bir mevkii vardır. Herkese bizzat sultan vazife ve memuriyetlerini tevcih eder. Bunu yaparken ne zenginliğe ehemmiyet verir ne de başka şeye; yalnız liyakata bakar, seviye arar, fitri kabiliyet ve istidadı düşünür.... Türkiye'de herkes kendi mevkii ve ikbalinin bânisidir... Türkler, insanlarda meziyetin ırs tarihiyle intikal ettiğine, bir miras gibi elde edildiğine inanmazlar. Bunu kısmen Allah'ın ihsanı kısmen de çalışmanın, zahmetin ve gayretin mükâfaatı diye telakki ederler. Nasıl güzel sanatlara, musikiye, matematik veya hesaba istidad ırsî bir şey değilse bir oğulun babaya benzemesi lâzım gelmedi-

ğine...seciyesinin de ırsî olmadığına, meziyetleri kendisine Allah tarafından bahşedildiğine kanîdirlir. İşte bu suretle, Türkler'de şeref ve makam, idarî mevkiler liyakat ve maharetin mükâfaatıdır. Namussuz, tembel ve atıl olanlar hiç bir zaman yükselmezler, önemsiz ve hakir bir halde kalırlar. Türklerin neye teşebbüs ederlerse başarılı olmalarının hâkim bir ırk haline gelmelerinin ve her gün devletlerinin hudutlarını genişletmekteki hikmet bundadır.....

Bizde ise liyakat ve kudrete yer ayrılmamıştır. Bizde her şey doğuşa bağlıdır. Yüksek mevkilere çağrılacak adamların, kimin neslinden geldiklerine bakılır. Bu muazzam kalabalık içinde medhe değer görünen nokta sessizlik ve disiplindir. Hiç bir bağırma ve uğultu yoktur....

Türkler küçük işlerde bile intizama gayet dikkat ederler. Halbuki biz en mühim meselelerde bile ihmal gösteririz”

Voltaire de XVIII. yüzyılda aynı görüşü ifade eder. Osmanlı devletinde bilgi tecrübe ve yeteneğin esas olduğunu belirtir. Türklerde asilzâdelik yoktur, yükselme ancak görev ve yeteneğe bağlıdır. diyor.

Osmanlı ülkesinde Avrupa'da olduğu gibi, Asilzâde, Ruhban ve Burjuva diye bir sınıf olmadığı için Fransız ihtilâli de Osmanlıyı bu yönde etkileyememiştir. Bu tarihi gerçeği veciz bir şekilde en son Atatürk ifade etmiştir. “*Biz, sınıfsız ve imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz*”. Sinan'ın yaşadığı devirde sağlık, öğretim, ulaşım gibi kamu hizmetleri devlet adamlarının kurdukları vakıflar vasıtasıyla yapılırdı. Vakıf eserlerin bina ve inşasında yapılan masraf ve harcamalar nakliye ve işçi ücretleri dahil, muhasebe defterlerine kaydedilirdi. Süleymaniye Camii ve inşaatına ait günümüze kadar ulaşan muhasebe defteri devrin müteahhit ve mimarlarının hiç bir yolsuzluk yapmadıklarını asırlar-

dan sonra dahi hesaplarının aklanabileceğini ortaya koymaktadır. Osmanlı devrinde hiç bir inşaat 10 yılı geçmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda en büyük imar ve inşaatın yapıldığı yy. 16. yy'dır. Muhteşem Süleyman'ın muhteşem mimarı Sinan'ın inşa ettiği câmi, mescit, medrese, imâret, kervansaray, dârüşşifa, han, hamam, suyu ve köprü gibi kamu hizmeti gören eserlerin sayısı 334'tür. Bu eserlerin her biri günümüzün ifadesi ile zamanın yatırımı idi. Bir örnek olarak 1563 yılında Sinan'ın inşa ettiği, İstanbul'da Kırkçeşme adını alan suyu 50 milyon akçeye mal olmuştu ki bu, o zaman için çok yüksek bir meblağ idi³. Bu yatırımlar asırlarca halka hizmet vermiştir. Ancak hemen kaydedelim ki toplumda, siyasî ve iktisadî çöküşte bu devirde başlamıştır. Bir taraftan yatırımlar, yapılan seferlerin masrafı, bir taraftan da, Amerika'dan akan altın ve gümüş Osmanlı akçesinin değer kaybetmesine, piyasayı yabancı paraların istila etmesine sebep olmuş, rüşvet ve kaçakçılık da daha Kânûnî zamanında başlamış, ekonomik düzen bozulunca da siyasî düzen ile siyasî yapı bozulmaya başlamıştır.

Sinan'ın ölümünden 33 yıl sonra IV. Murad'a sunduğu risale ile meşhur olan Koçi Bey, siyasî düzen ve yapının nasıl bozulduğunu yana yakıla ifade eder.

“Padişahımızın malumu olduğu üzere Osmanoğullarının padişahlardan ilk defa memleket genişliği, hazine çokluğu ve şevket bulan Sultan Süleyman Han idi. Ve yine alemün bozulmasına sebep olan haller dahi onların zamanında meydana çıkıp, devlet en kudretli zamanında olmakla belirtileri ozamanda duyulmayıp bir kaç seneden beri görülür oldu”

“Dünyanın her yerinde olduğu gibi her şeyi iki dudağın arasında olan hükümdarın etrafında daima dalkavuklar ve fırsatçılardan örülmüş bir halka teşekkül eder. Bunlar şahsî menfaatleri uğruna baştaki otoriteyi yanlış yollara sevk etmekte, mahzur görmeler. Bu zümre hükümdar etrafındaki çemberi daraltıkça hükümdar halktan, milletten ve dürüst devlet adamlarından uzaklaşır”.

“Rüşvet alenî ve resmî bir hal aldı. Memurîyetler açıktan açığa satılır oldu.” diyor Koçi Bey⁴.

TARTIŞMA

BAŞKAN- Teşekkür ederim Sayın YİNANÇ.

Efendim, tartışmaya geçmeden önce Başkanlık olarak bir iki ricamız olacak.

Birincisi, size saygıda kusur etmemizi önlemesi açısından isim belirterek söz isterseniz memnun oluruz.

İkincisi, burada tebliğcinin sunduğu tebliğden herhangi bir tez yakalayıp onu münakaşa etmekten ziyade, Sinan'ın yaşadığı devirlerdeki siyasî yapımızı anlatma bakımından eksik kalan tarafları buyurursanız Başkanlık Divanı memnun olacaktır.

3 “Sinan”, “İslam Ansiklopedisi”.

4 “Koçi Bey Risalesi”.

Şimdi, tartışmaya geçiyoruz.

Ayhan DÜRRÜOĞLU- Efendim, evvela, konuşmacımızın bizi aydınlattığı çok önemli ve derin konular için teşekkürle söze başlamak istiyorum.

Birinci sorum şudur: Efendim, bugün dünyanın en yeni ve güçlü devletlerinden olan İsrail, - "kibuds" adını verdiği kooperatif teşkilatlarının esasını, Osmanlı'nın "timar" sisteminden, "aşar, öşür" vergi sisteminden aldığını inkâr etmiyor. Aynı durumu, biz, Rusların ihtilâlden sonraki "kolhoz" sistemlerinde görüyoruz. Demek ki, "kolhozlar" ve "kibuds" lar, bahsi geçtiği üzere, Osmanlı'nın "timar" prensibi, "aşar" ve "Öşür" vergilerine dayanmaktadır. Sayın Hocama, bunun böyle olup olmadığını sormak isterim.

İkinci sorum: Efendim, bugün Avrupa, yani Osmanlı İmparatorluğu hudutları dahilinde kalmış olan-ki Avrupa'dır o, heyeti umumiyesidir zaten- Avrupa ve Afrika'nın bitimine kadar Arap ülkeleri ve Mısır tapu kütük kayıtlarıyla, nüfus kütük kayıtlarını hâlâ bizden sormaktadırlar. 600 senelik İmparatorluğun dakik, milimetre şaşmaz sanat eseri halinde işlenmiş olan ve artık bugün arşivlere intikal etme durumunda bulunan, tezhip, dericilik, ciltcilik ve buna benzer süsleme sanatlarıyla şaheser durumda olan bu kayıtlarımızı, eski Türkçe ve Osmanlıca'ya bi-hakkın vâkıf memurlarımız olmadığı için, bunları tercüme edip, bizden sorulan sorulara cevap verme imkânımız da son derece kısıtlanmış bulunmaktadır.

O halde, Japonlar ve Amerikalılar eski Türkçe ve Osmanlıca'yı Arapçaya hiç benzemediği halde öğrenmektedirler. Acaba, yakında tekrar onlardan mı bunu öğreneceğiz; yoksa, bu konularda, eski Türkçe ve Osmanlıca'ya bi-hakkın vâkıf, arşivleri tercüme edip cevap verecek elemanlarımızı yetiştirme bâbında Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Devlet Bakanlıklarımız tarafından bir çalışmamız mevcut mudur?

Sağolunuz efendim, teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederiz.

Buyurun Sayın YİNANÇ.

Prof. Dr. Refet YİNANÇ- Efendim, değerli vakitlerinizi fazla almamak için Ayhan Hanım'a kısaca cevap vermek istiyorum.

Bir kere, mîrî arazi durumu Kânunî zamanından çok önce de vardı; Kânunî zamanında bir ayarlama yapıldı. Bu devrin ekonomik yapısı daha sonra ele alınacağı için tedâhül olmasın diye bu konu üzerinde fazla durmadım.

Arşivlerimize gelince: Arşivlerimiz, gerçekten, son zamanlara kadar ihmal edildi. Hatta dışarıdan uzman getirecek duruma düştük. Fakat, son yıllarda Hükümetimiz, gerçekten bu konu üzerine çok duyarlı oldu ve uzmanlar alınıyor.

Biraz sonra konuşacak olan arkadaşım, meslektaşım Sayın Profesör Doktor İsmet Miroğlu Başbakanlık Arşivi Genel Müdürü'dür; kendileri bu konuda daha iyi açıklama yapacaklardır.

Gerçekten, birkaç yıl öncesine kadar arşivlerimizin durumu yürekler acısı idi; bu konudaki çalışmalar halen de kifayetsizdir. Eski yazıyı bilenler azalmıştır, söylediğim gibi, bunları nerede ise dışarıdan ithal edecek duruma gelmiştir. Fakat, devletimiz konuya el atmıştır. Bugün Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde, Başbakanlık Arşivi'nde ve diğer arşivlerde çalışmalar başlamıştır. Hatta hatta, Hükümetimiz, arşivler konusundaki kararları da geri almaya başlamıştır.

Gerçekten, arşivlerimize hiç sahiplenilmemiş. İşte, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi... Yıllarca ihmal edilmiş. Ben, 1986 senesinde 25 kişiyle sayımını yaptım. Bu çalışma altı ay sürdü. Üç cilt, üç nüsha halinde 1300 sayfalık envanter defteri çıkarıldı; kayıp. İki ay önce bir sayım daha yapılmış, o da, maalesef kayıp.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Teşekkür ederim Sayın YİNANÇ.